

УДК 159.013(147)

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЮНАКІВ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ЇХ СУБ'ЄКТНОСТІ

Новик Л.М., к. психол. н.,
доцент кафедри організації соціально-психологічної допомоги населенню
Чернігівський національний технологічний університет

Статтю присвячено теоретичному та емпіричному дослідженню ціннісних орієнтацій юнаків як основи розвитку їх суб'єктності. Наголошується, що питання суб'єктності нерозривно пов'язане з проблемами вибору цінностей. Емпіричне дослідження ціннісних орієнтацій юнаків та дівчат дало змогу скласти уявлення про деякі аспекти розвитку суб'єктності в юнацькому віці. Доведено, що в юнацькому віці відбувається інтенсивне формування системи ціннісних орієнтацій, які здійснюють глобальний вплив на процес становлення та розвитку особистості загалом і на розвиток її суб'єктності зокрема.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, розвиток суб'єктності, диспозиції, вибір, активність, регуляція поведінки.

Статья посвящена теоретическому и эмпирическому исследованию ценностных ориентаций юношей как основы развития их субъектности. Отмечается, что вопрос субъектности неразрывно связан с проблемами выбора ценностей. Эмпирическое исследование ценностных ориентаций юношей и девушек позволило нам составить представление о некоторых аспектах развития субъектности в юношеском возрасте. Доказано, что в юношеском возрасте происходит интенсивное формирование системы ценностных ориентаций, которые осуществляют глобальное влияние на процесс становления и развития личности в целом и на развитие ее субъектности в частности.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, развитие субъектности, диспозиции, выбор, активность, регуляция поведения.

Novyk L.M. VALUE ORIENTATIONS OF YOUNG ADULTS AS A DEVELOPMENT BASIS OF THEIR SUBJECTIVITY

Our article focuses on theoretical and empirical treatment of value orientations among young adults as a development basis of their subjectivity. It has been observed that the problem of subjectivity is inextricably connected with the choice of values. Empirical treatment connected with value orientations among young adults allows us to form a view of some aspects of development of subjectivity in the youth. It is proved that intensive formation of system of value orientations happens in the youth, which have an impact on process of socialization and personality development in general and subjectivity in particular.

Key words: values, value orientations, development of subjectivity, dispositions, choice, activity, control of behavior.

Постановка проблеми. Розвиток високодуховної, гармонійної особистості тісно пов'язаний із вибором цінностей. Вхідження в європейський простір спонукає молодих людей до пошуку нових цінностей, які будуть сприяти позитивним успіхам особистості, конструктивному самовизначенню, побудові життєвих планів на майбутнє.

Експериментальні дослідження М. Ісакова підтверджують, що питання суб'єктності нерозривно пов'язане з проблемами вибору цінностей. Автор наголошує, що нині проблема цінностей молодих людей стає стратегічно важливим питанням, зокрема у психологічній науці. Юнаки з несформованою суб'єктністю неспроможні здійснювати вибір, у них відсутня стійка стратегія у здійсненні певного вибору, тому за них цей вибір роблять батьки, реклама тощо. [3]. Н. Бошунова підкреслює, що суб'єктність проявляє себе в самовизначенні через базові цінності [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі можна знайти чимало досліджень, які присвячені аналізу ціннісних орієнтацій особистості, зокрема, дослідники гуманістичного напрямку в психології аналізують систему цінностей у контексті проблем самосвідомості, самоактуалізації та духовного становлення особистості (К. Абульханова-Славська, Б. Братусь, Ф. Василюк, А. Маслоу, О. Леонтьєв, В. Франкл, Е. Фром, Е. Шпрангер та ін.). Також багато досліджень, присвячених ціннісним орієнтаціям особистості, міститься у працях сучасних українських науковців (І. Бех, М. Боришевський, І. Булах, Л. Долинська, О. Завгородня, О. Кузнецов, З. Карпенко, С. Ставицька, В. Татенко, Т. Титаренко та ін.).

Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і становить основу її ставлення до навколишнього світу, інших людей, самої себе, основу світогляду і ядро моти-

вації життєвої активності, основу життєвої «філософії» людини. Цінності при цьому виступають орієнтирами людини на шляху до здійснення предметно-практичної діяльності. Система ціннісних орієнтацій є ніби «згорнутою» програмою життєдіяльності й служить підставою для реалізації певної моделі особистості, а саме тією сферою, де соціальне переходить в особистісне, а особистісне стає соціальним [10].

За С. Ставицькою, ціннісні орієнтації – найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда, усією сукупністю його переживання, та такі, що відмежовують значуще, істотне для цієї людини від незначущого, несуттєвого [11]. Відповідно, саме через ціннісні орієнтації особистість здатна презентувати мотиваційні прояви власної суб'єктності.

Ціннісні орієнтації – це спосіб, за яким людина диференціює об'єкти за їх значущістю, вони виявляються в цілях, інтересах, переконаннях тощо. Ціннісні орієнтації у структурі людської діяльності пов'язані з пізнавальними і вольовими її сторонами, виражають змістовну спрямованість особистості, тобто внутрішню основу відношень особистості до оточуючої дійсності [10, с. 389], що, у свою чергу, поєднує когнітивні, афективні й мотиваційні чинники розвитку суб'єктності особистості юнацького віку.

В юнацькому віці відбувається зміни у внутрішній позиції особистості, і саме ці зміни є наслідком розвитку певного рівня самосвідомості, що дає змогу чітко усвідомлювати свою індивідуальність. Усвідомлення власної унікальності, неповторності переживається юнаком як ціннісне настановлення [7]. Ціннісні орієнтації особистості виступають засобом регуляції її поведінки та діяльності, однак можуть бути й причиною відхилень у поведінці, особливо в підлітковому та юнацькому віці [6, с. 16–17]. Отже, ціннісно-мотиваційна сфера має суттєве значення для формування і розвитку особистості юнаків і дівчат, а також регуляції їх поведінки й діяльності. Ціннісний розвиток особистості, як зазначає О. Завгородня, передбачає процеси соціалізації індивіда (залучення до наявних у даній культурі цінностей), індивідуалізації (критичне осмислення наявних цінностей, а також формування власної ієрархії цінностей), універсалізації (вихід із меж цінностей даної культури, наближення до загальнолюдських універсалій). Індивідуалізація полягає в русі від цінностей нав'язаних, наслідуваних, запозичених до внутрішньо детермінованих та

індивідуалізованих. Ця лінія в еволюції цінностей пов'язана з розвитком самоусвідомлення та свободи особистісно-індивідуальних проявів юнаків і дівчат, тобто реалізації їх суб'єктності. Юнацтво утверджує свою свободу, автономію, формує власну систему цінностей. Етап універсалізації їх суб'єктного розвитку – це рух від нарцистично-еґоцентричних цінностей через різні форми групоцентричних (малих та широких угруповань) до універсальних загальнолюдських цінностей. Розвиток у цьому напрямі залежить від здатності до рефлексії та глибинних переживань [2, с. 77], що поєднує когнітивні, афективні й мотиваційні чинники розвитку суб'єктності особистості юнацького віку.

С. Ставицька підкреслює, що вивчення динаміки життєвих орієнтацій і цінностей підлітків та юнаків – благодатне підґрунтя для аналізу різних аспектів життя суспільства і тенденцій його розвитку. У цій галузі вітчизняною наукою накопичений багатий досвід проведення емпіричних і теоретичних досліджень, отримані важливі наукові результати. Проте зміни, що відбуваються в суспільстві, створюють постійну потребу в продовженні цих досліджень, адже нинішні підлітки та юнаки – завтрашні активні учасники усіх соціальних процесів та суспільних подій [11].

Постановка завдання. На основі вищевикладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у теоретичному аналізі та емпіричному дослідженні ціннісних орієнтацій юнаків та дівчат як чинника розвитку їх суб'єктності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпіричне дослідження ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат проводилося зі студентами I та III курсів спеціальностей «Соціальна робота» (СР) та «Облік і аудит» (ОА) Чернігівського Національного технологічного університету та Чернігівського Національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Вибірка складала 200 респондентів (100 осіб I курсу – по 50 від кожної спеціальності і 100 осіб III курсу – по 50 від кожної спеціальності) – 102 дівчини і 98 хлопців.

Методика «Ціннісні орієнтації» (авт. М. Рокич) включає аналіз двох видів цінностей: термінальних (цінності–цілі) та інструментальних (цінності–засоби) [10, с. 637–641].

На думку С. Ставицької, термінальні цінності переважно стосуються сфери індивідуальності та самосвідомості людини, (характеризують її внутрішню суб'єктність та виражають емоційно-почуттєвий компонент), а інструментальні – особистості

та свідомості (характеризують її зовнішню соціальність та виражають пізнавально-когнітивний та поведінково-діяльнісний компонент), мотиваційно-вольовий компонент при цьому стимулює чи гальмує прояви названих вище [11].

Аналіз результатів дослідження ціннісних орієнтацій в учнів 9-х і 10-х класів, проведеного І. Дубровіною і її колегами, показав, що в учнів десятого класу здебільшого висока диференційованість структури цінностей, на відміну від учнів 9-х класів [9, с. 92].

З цього можемо дійти висновку, що з віком система цінностей стає більш диференційованою й осмисленою [4].

Ціннісні орієнтації як певні *диспозиції* розглядає З. Карпенко [4].

Згідно з диспозиційною концепцією В. Ядова, диспозиції особистості виступають ієрархічно організованою системою, вершиною якої є ціннісні орієнтації [13, с. 120].

Відповідно, ціннісні орієнтації регулюють поведінку і діяльність юнаків і дівчат. Зайняти позицію суб'єкта щодо себе й оточення, досягати поставлених цілей, навіть якщо для цього потрібно змінити своє ставлення до себе й оточення, дотримуватися власної позиції незалежно від ситуації, відстоювати власну точку зору, готовність оцінювати ситуацію і відповідно до ситуації діяти – це і є диспозиційність. Людина, яка здатна керувати власною поведінкою і діяльністю, виявляти та розвивати власну суб'єктність, розвиває і власну диспозиційність. Це ми і намагаємося виявити в нашому дослідженні.

Ціннісні орієнтації – інтегральна властивість особистості, стан готовності свідомо визначати й оцінювати своє місце розташування в часі й просторі природного й соціального середовища, обирати стиль поведінки й напрям діяльності, спираючись на особистий досвід і відповідно до конкретних умов постійно мінливої ситуації [8, с. 16]. Ціннісні орієнтації регулюють діяльність і поведінку людини. Таким чином, розвиток особистості як суб'єкта діяльності, активності, пізнання, зумовлений низкою чинників, серед яких ціннісні орієнтації займають одне з чільних місць. Методика «Ціннісні орієнтації» (авт. М. Рокіч) включає аналіз двох видів цінностей: *термінальних* (цінності–цілі) та *інструментальних* (цінності–засоби). Якісний аналіз ми провели з цінностями, які зайняли перші три позиції, вони є найбільш значущими та актуальними в житті респондентів, а останні три позиції є незначущими та малоактуальними.

Емпіричне дослідження ціннісних орієнтацій юнацтва дасть нам змогу скласти уявлення про деякі аспекти розвитку суб'єктності в юнацькому віці.

Отримані результати дослідження подані у таблицях 1 і 2.

Як видно з узагальнених результатів дослідження, поданих у таблиці 1, перші три ранги серед досліджуваних I та III курсів обох спеціальностей посіли такі **термінальні цінності** (цінності–цілі): *впевненість у собі* (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх суперечностей, сумнівів) – перший ранг (середнє значення 12,56); *творчість* (можливість творчої діяльності) – другий ранг (середнє значення – 12,28); *щастя інших (братерство, рівність, рівні можливості для всіх)* – третій ранг (середнє значення 11,77). Такий вибір домінуючих цінностей, на нашу думку, по'язаний із кризовою ситуацією в нашій країні; бажанням допомагати іншим; мати рівні права, можливості; підтримувати інших людей у тяжкій ситуації, що є очевидним, особливо для чутливої психіки юнаків. Окремо можна зазначити, що в індивідуальних показниках цінностей для студентів III курсу спеціальності «Соціальна робота» важливим є *суспільне визнання* – третій ранг (середнє значення – 12,41), хоча за узагальненими показниками воно займає лише шостий ранг (середнє значення – 10,66). Зрештою, це пояснюється специфікою майбутньої професійної діяльності, її суспільним характером.

Останні три позиції за узагальненими показниками зайняли такі термінальні цінності (цінності–цілі), як: *активне діяльнє життя* (повнота і емоційна насиченість життя) – останній 18 ранг (середнє значення – 5,11); *здоров'я* (фізичне і психічне) – 17 ранг (7,12); *любов* (духовна і фізична близькість із коханою людиною) – 16 ранг (середнє значення – 7,28).

Власне ігнорування чи «заперечення» таких цінностей має дуже негативну тенденцію, оскільки юнаками й дівчатами ігноруються важливі сторони (новоутворення юнацького віку) їх особистісно-суб'єктного становлення – спрямованість у майбутнє, зокрема в плані професійної діяльності; створення сім'ї на основі духовної близькості, а не меркантильного інтересу; збереження здоров'я на основі ведення здорового способу життя, а не «поглиненість» шкідливими звичками. Таким чином, ці студенти потребують соціально-психологічної допомоги стосовно розвитку вказаних цінностей.

Як видно з узагальнених результатів дослідження, поданих у таблиці 2, перші три ранги серед досліджуваних I та III

курсів обох спеціальностей посіли такі **інструментальні цінності** (цінності–засоби): *терпимість до думок і поглядів інших* (уміння вибачати іншим їх помилки) – перший ранг (середнє значення – 11,14); *широта поглядів* (уміння зрозуміти точку зору інших, поважати інші смаки, звичаї, звички) – другий ранг (середнє значення – 11,135); *ефективність у справах* (працелюбство, продуктивна праця) – третій ранг (середнє значення – 11,13).

Окремо можна зазначити, що в індивідуальних показниках цінностей для студентів I і III курсів важливими є такі цінності, як *дбайливість (піклування)* – перший ранг – (I курс СР – середнє значення – 11,68), а для студентів III курсу СР – *неприримість з вадами, недоліками у собі та інших* – перший ранг (середнє значення 11,74); *раціоналізм* (уміння логічно мислити, приймати усвідомлені, раціональні рішення для студентів I курсу ОА (середнє значення 12,14) – перший ранг, а для студентів

III курсу (СР – середнє значення – 10,08) – третій ранг, що, на наш погляд, визначається їх професійною спрямованістю та набутим практичним досвідом. Останні місця серед інструментальних цінностей (цінностей–засобів) у досліджуваних посіли такі цінності: *охайність* (здатність утримувати в порядку свої речі, порядок у справах) (середнє значення – 6,46); *вихованість* (гарні манери) (середнє значення – 6,93); *незалежність* (здатність діяти самостійно, рішуче) (середнє значення – 7,36).

Високий рейтинговий вибір певних цінностей та ігнорування інших ми пов'язуємо з тим, що процес соціалізації юнаків відбувається в ситуації соціально-економічної нестабільності, ціннісно-нормативної напруженості, яка існує в сучасному суспільстві. Юнацький вік – це період ціннісних конфліктів [12, с. 255]; саме в юнацькому віці відбувається процес становлення, розвитку системи ціннісних орієнтацій та спостерігається нестійкість ціннісних оріє-

Таблиця 1

Ієрархія термінальних цінностей у студентів I і III курсів спеціальності «Соціальна робота» та «Облік і аудит» (n= 200)

Змістова характеристика цінності	СР I курс		СР III курс		ОА I курс		ОА III курс		Разом	
	Середнє значення	Ранг	Середнє значення	Ранг	Середнє значення	Ранг	Середнє значення	Ранг	Середнє значення	Ранг
Щастя інших	12,3	1	10,66	4	12,16	3	11,96	3	11,77	3
Впевненість у собі	11,74	2	12,8	2	13,16	1	12,52	1	12,55	2
Творчість	11,46	3	13,1	1	12,44	2	12,01	2	12,27	1
Розваги	10,8	4	9,9	11	10,82	5	11,52	4	10,76	4
Пізнання	10,7	5	10,56	5	8,8	11	9,08	11	9,79	10
Щасливе сімейне життя	10,1	6	9,92	8	10,78	6	11,36	5	10,54	7
Розвиток	9,96	7	9,7	12	10,42	7	9,24	10	9,83	8
Суспільне визнання	9,96	8	12,4	3	9,92	9	10,7	6	10,65	6
Продуктивне життя	9,56	9	9,5	13	9,98	8	10,26	8	9,825	9
Свобода як незалежність вчинків	9,52	10	10,54	6	11,94	4	10,7	6	10,67	5
Наявність хороших, вірних друзів	9,06	11	10,1	7	9,06	10	9,68	9	9,48	11
Матеріальна забезпеченість	8,7	12	9,22	10	8,18	13	9,04	12	8,79	13
Життєва мудрість	8,66	13	7,72	15	7,46	16	8,16	13	8	14
Цікава робота	8,64	14	8,1	14	8,26	12	6,88	14	7,97	15
Краса природи і мистецтва	8,62	15	9,88	9	7,96	15	10,34	7	9,2	12
Здоров'я	7,94	16	7,6	16	6,68	17	6,26	16	7,12	17
Любов	7,88	17	6,5	17	8	14	6,72	15	7,275	16
Активне, діяльне життя	5,36	18	5,18	18	4,58	18	5,28	17	5,1	18

ентацій [2; 9; 11]. Тому такий вибір термінальних цінностей, на наш погляд, є ситуативним, залежним від тих складних умов, в яких перебувають юнаки, а також від особливостей сімейних цінностей, які вони запозичують у батьків, та цінностей, запозичених від однолітків.

Висновки з проведеного дослідження. Відповідно, в юнацькому віці відбувається інтенсивне формування системи ціннісних орієнтацій, які здійснюють глобальний вплив на процес становлення та розвитку особистості загалом і на розвиток її суб'єктності зокрема. Розвиток особистості як суб'єкта діяльності, активності, пізнання неможливий поза її системою ціннісних орієнтацій, які є складовими елементами «ядра суб'єктності», що становить основу суб'єктивного світу особистості.

Емпіричний аналіз ціннісних орієнтацій показав, що актуальними для юнаків та ді-

вчат обох спеціальностей є такі термінальні цінності (цінності-цілі): *впевненість у собі, творчість, щастя інших*; серед інструментальних цінностей (цінності-засоби): *терпимість до думок і поглядів інших, широта поглядів, ефективність у справах*. Останні три позиції за узагальненими показниками зайняли такі термінальні цінності, як: *активне діяльнє життя, здоров'я, любов*. Останні місця серед інструментальних цінностей (цінностей-засобів) у досліджуваних посіли такі цінності: *охайність, вихованість, незалежність*. Такий вибір цінностей, на нашу думку, зумовлений суспільною кризою, яка досі триває у нашому суспільстві.

Актуальними та суспільно важливими видаються подальші дослідження ціннісних орієнтацій, які впливають на становлення та розвиток людини, в інші, більш ранні, ніж юнацький вік, періоди формування особистості.

Таблиця 2

Ієрархія інструментальних цінностей у студентів I і III курсів

Змістова характеристика цінності	СП I курс		СП III курс		ОА I курс		ОА III курс		Разом	
	Середнє значення	Ранг	Середнє значення	Ранг	Середнє значення	Ранг	Середнє значення	Ранг	Середнє значення	Ранг
Охайність	7,14	16	6,3	17	5,54	18	6,8	16	6,46	16
Вихованість	7,14	16	7,84	16	5,88	17	6,86	15	6,93	15
Високі запити	8,66	14	9,68	8	10,74	7	9,2	13	9,53	9
Життєрадісність	8,74	13	9,28	13	7,74	14	7,3	14	8,27	13
Ретельність, дисциплінованість	9	11	9,92	4	9,84	10	10,54	8	9,83	8
Незалежність	10,64	4	9,3	12	6,3	16	3,18	18	7,36	14
Непримиримість із вадами, недоліками у собі та інших	10,42	5	11,74	1	7,32	15	6,54	17	9,01	11
Освіченість	9,92	8	9,82	6	8,86	11	9,5	12	9,53	9
Відповідальність	7,84	15	8,32	15	8,44	13	9,9	11	8,63	12
Раціоналізм	10,34	6	10,08	3	12,14	1	11,02	5	10,9	5
Самоконтроль	94	12	9,6	9	8,56	12	10,7	7	9,45	10
Сміливість та відстоювання своєї думки	9,08	10	9,54	10	11,44	4	11,14	4	10,3	7
Тверда воля	9,3	9	8,72	14	10,6	8	10,78	6	9,72	9
Терпимість до думок інших	10,76	3	9,76	7	11,84	3	12,8	2	11,29	1
Широта поглядів	9,92	8	9,9	5	12,6	2	12,12	1	11,14	2
Чесність	10,04	7	9,54	10	10,4	9	10,3	10	10,07	6
Ефективність у справах	11,26	2	11,64	2	11,14	5	10,46	9	11,13	3
Дбайливість (піклування)	11,68	1	9,36	11	11,4	6	11,88	3	11,08	4

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бошунова Н.Я. Условия и средства развития субъектности : автореф. дис. ... доктора психол. наук : 19.00.01 / Н.Я. Бошунова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.dissercat.com/content/usloviya-i-sredstva-razvitiya-subektnosti.
2. Завгородня О.В. Дослідження ціннісної сфери художньо обдарованих студентів / О.В. Завгородня // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 12 (105). – С. 76–80.
3. Исаков М.В. Показатели и структура субъектности: на материале становления профессиональной субъектности у студентов вузов : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / М.В. Исаков. – М., 2008. – 243 с.
4. Карпенко З.С. Аксіологічна психологія особистості : [Монографія] / З.С. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
5. Кон И.С. Психология ранней юности / И.С. Кон : Кн. для учителя. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с: ил. – (Психол. наука - школе).
6. Мерзлякова О.Л. Саморозвиток старшокласників: модель процесу та шляхи його активізації / О.Л. Мерзлякова // Проблеми сучасної психології. – 2010. – Випуск 7. – С. 423–432.
7. Мудрик В.А. Человек – объект, субъект и жертва социализации / В.А. Мудрик // Известия РАО. – 2008. – № 8. – С. 48–57.
8. Овсяннікова В.В. Динаміка ціннісних орієнтацій студентів педагогічного вузу / В.В. Овсяннікова, Л.С. Іванова // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 4. – С. 16–19.
9. Психология подростка. Полное руководство / [Под общей редакцией А.А. Реана]. – СПб.: Прайм-ЕВ-РОЗНАК, 2008. – 504, [8] с.
10. Райгородский Д.Я. Психологическая диагностика. Методики и тесты : учебное пособие / Д.Я. Райгородский. – Самара : Издательский дом «БАХРАМ. – М», 2002. – 672 с.
11. Ставицька С.О. Визначення життєвих цінностей в юнацькому віці / С.О. Ставицька // Науковий Часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія № 12: Психологічні науки : Зб. наукових праць. – К. : НПУ ім. Драгоманова, 2009. – № 26 (50). – Част. I. – С. 366–374.
12. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М. Титаренко. – К.: ДП Спеціалізоване видавництво «Либідь», 2003. – 376 с.
13. Ядов В.А. Социальная психология личности / В.А. Ядов // Социология и современность. – 2003. – Т. 1. – № 2. – С. 75–120.